

Voornaamwoorden: mag het wat helderder en makkelijker?

Hans Broekhuis

In de traditionele grammatica, en ook in Jan Luifs *In verband met de zin*, worden veelal de soorten voornaamwoorden in (1a-g) onderscheiden, waaraan de ANS nog het uitroepend voornaamwoord *wat* in (1h) toevoegt.

- (1) a. persoonlijke voornaamwoorden, bijv. *ik* en *mij*
- b. wederkerende en wederkerige voornaamwoorden, bijv., *zichzelf* en *elkaar*
- c. bezittelijke voornaamwoorden, bijv. *mijn* en *onze*
- d. aanwijzende voornaamwoorden, bijv., *dit* en *dat*
- e. vragende voornaamwoorden, bijv. *wie*, *wiens* en *welke*
- f. betrekkelijke voornaamwoorden, bijv. *dit* en *dat*
- g. onbepaalde voornaamwoorden, bijv. *iemand* en *sommige*
- h. uitroepend voornaamwoord: *wat*

De indeling in (1) is onbevredigend doordat er verscheidene elementen lijken te zijn die deel uitmaken van meer dan één subklasse. Laten we als voorbeeld de verzameling vragende voornaamwoorden nemen: het is mij nooit duidelijk geworden waarom we de vorm *wie* niet als persoonlijk voornaamwoord, de vorm *wiens* niet als bezittelijk voornaamwoord en de vorm *welk* niet als aanwijzend voornaamwoord zouden kunnen benoemen. Dat we dit niet doen, ligt uitsluitend aan het feit dat de traditionele grammatica om (mij) onduidelijke redenen blijkbaar meer belang hecht aan het feit dat we hier te maken hebben met vraagwoorden dan aan het feit dat deze vormen bepaalde overeenkomsten vertonen met de andere genoemde soorten van voornaamwoorden.

Een ander voorbeeld is de subklasse van onbepaalde voornaamwoorden, waartoe sommige grammatica's, waaronder de ANS, niet alleen gekwantificeerde elementen als *iemand* en *iedereen* rekenen, die volgens mij zonder meer tot de persoonlijke voornaamwoorden gerekend kunnen worden, maar ook gekwantificeerde elementen als *sommige* en *alle*, die, zoals ook Jan Luif terecht opmerkt, in ieder geval als ze bijvoeglijk gebruikt worden eerder tot de klasse van telwoorden dan tot de klasse van voornaamwoorden behoren.

Natuurlijk hoeft het geen bezwaar te zijn op basis van semantisch criteria als [\pm vragend] of [\pm kwantificatieel] een classificatie op te stellen, maar dat dient dan natuurlijk wel op een inzichtelijke en consistente wijze te gebeuren. De traditionele grammatica schiet in dit opzicht echter duidelijk tekort, doordat zij vormen als *wanneer* en *hoe* niet onderbrengt in de klasse van vraagwoorden en vormen als *soms of vaak* niet in de klasse van gekwantificeerde elementen, maar in de klasse van adverbia.

Kortom, we zitten opgescheept met een indeling waarin sommige elementen lijken te behoren tot meer dan één klasse, terwijl sommige klassen niet alle relevante elementen omvatten.

De twee hierboven geschetste problemen worden veroorzaakt doordat de traditionele indeling gebaseerd is op een mengsel van formele en semantische criteria. Doordat deze criteria niet op inzichtelijke wijze worden gehanteerd, d.w.z., doordat soms prioriteit gegeven wordt aan de formele eigenschappen, terwijl in andere gevallen juist de semantische eigenschappen voorrang krijgen, vertoont de traditionele indeling een zekere willekeur. Dit is om verschillende redenen onwenselijk. Zo ontnemt deze willekeur ons bijvoorbeeld het zicht op bepaalde relevante generalisaties en poetst zij interessante verschillen tussen de verschillende klassen van voornaamwoorden weg. En vanuit didactisch oogpunt is deze willekeur

ongewenst doordat zij de classificatie van voornaamwoorden onbegrijpelijk en derhalve moeilijk leerbaar maakt.

De oplossing van het hierboven geschetste probleem ligt natuurlijk voor de hand: we dienen de indelingscriteria op een meer consistente wijze toe te passen. Als belangrijk formeel (syntactisch) criterium kan de verbindbaarheid van de voornaamwoorden gehanteerd worden. Sommige voornaamwoorden kunnen alleen zelfstandig gebruikt worden, sommige alleen bijvoeglijk, en andere zowel bijvoeglijk als zelfstandig. Mijn voorstel is op grond van dit formele criterium van verbindbaarheid de drie groepen voornaamwoorden in (2) te onderscheiden.

- (2) Indeling van de voornaamwoorden op grond van het criterium van verbindbaarheid
 - a. PERSOONLIJKE voornaamwoorden kunnen uitsluitend zelfstandig gebruikt worden.
 - b. BEZITTELIJKE voornaamwoorden kunnen uitsluitend bijvoeglijk gebruikt worden.
 - c. AANWIJZENDE voornaamwoorden kunnen zowel zelfstandig als bijvoeglijk gebruikt worden.

Volgens het hier gehanteerde formele criterium zijn er dus slechts drie overkoepelende klassen van voornaamwoorden: de persoonlijke, bezittelijke en aanwijzende voornaamwoorden. Aan de hand van semantische criteria kunnen deze drie hoofdklassen vervolgens verder onderverdeeld worden. Wanneer we aansluiten bij de semantische criteria die (impliciet of expliciet) in de traditionele grammatica gehanteerd worden, kunnen we de vijf ondersoorten in (3) onderscheiden.

- (3) Indeling van de voornaamwoorden op grond van semantische criteria
 - a. REFERENTIËLE voornaamwoorden verwijzen naar één of meerdere entiteiten in het discourse-domein.
 - b. VRAGENDE voornaamwoorden vragen nadere specificatie van één of meerdere entiteiten.
 - c. ONBEPAAALDE voornaamwoorden kwantificeren over een al dan niet contextueel bepaalde verzameling entiteiten.
 - d. BETREKKELIJKE voornaamwoorden nemen een zelfstandig naamwoord als antecedent.
 - e. WEDERKERENDE en WEDERKERIGE voornaamwoorden nemen een zelfstandig naamwoordgroep als antecedent.

Wanneer we de formele en semantische criteria in (2) en (3) gebruiken om een classificatie van de voornaamwoorden te maken, krijgen we het resultaat in de volgende tabel.

FORMEEL	SEMANTISCH	VOORBEELD
persoonlijk voornaamwoord	referentieel	Hij is ziek.
	vragend	Wie is ziek?
	onbepaald	Iedereen is ziek.
	betrekkelijk	de man die ziek is
	wederkerend/wederkerig	Zij wassen zichzelf/elkaar .
bezittelijk voornaamwoord	referentieel	Zijn broer is ziek.
	vragend	Wiens broer is ziek?
	onbepaald	Iemands broer is ziek.
	betrekkelijk	de jongen wiens broer ziek is
	wederkerig	Zij wassen elkaars broer.
aanwijzend voornaamwoord	niet-vragend	Die jongen is ziek.
	vragend	Welke jongen is ziek?

Afgezien van het feit dat hier de eerder geconstateerde overlap tussen bepaalde subcategorieën niet optreedt, neemt deze classificatie ook de hierboven genoemde nadelen van de traditionele indeling weg. Zo laat zij duidelijk uitkomen dat de aanwijzende voornaamwoorden van een heel ander karakter zijn dan de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden. Het verschil lijkt hem met name te zitten in het feit dat de aanwijzende voornaamwoorden geen beschrijvende inhoud hebben: waar persoonlijke voornaamwoorden als *zij* of *wie* de gedachte oproept van respectievelijk een vrouwelijk persoon en een menselijke (of in ieder geval levende) entiteit, ontbreekt dergelijke inhoud volkomen in het geval van de aanwijzende voornaamwoorden. Dit roept daarom de vraag op of we wel kunnen spreken van aanwijzende *voornaamwoorden*, en of we er niet beter aan zouden doen deze voornaamwoorden samen te brengen met de lidwoorden in een klasse van determinatoren — het antwoord op deze vraag hangt met name af van het belang dat wij hechten aan het feit dat deze woorden, net als de persoonlijke voornaamwoorden, zelfstandig gebruikt kunnen worden om naar een entiteit te verwijzen of deze te bevragen. Een soortgelijke vraag kan ook gesteld worden ten aanzien van woorden als *sommige*, die in de bovenstaande classificatie geen duidelijke plaats vinden en die, zoals hierboven al opgemerkt is, nu al tijden aanleiding geven tot discussie over de vraag of we hier te maken hebben met onbepaalde voornaamwoorden of onbepaalde telwoorden — ook hier hangt het antwoord af van het belang dat wij hechten aan het feit dat deze woorden zelfstandig gebruikt kunnen worden. Voor beide groepen woorden kan nu op eenduidige wijze de knoop doorgehakt worden. Ook het didactische probleem wordt door de hier voorgestelde classificatie weggenomen: de gehanteerde criteria zijn expliciet en worden op een systematische wijze toegepast en we kunnen derhalve verwachten dat de classificatie van de voornaamwoorden gemakkelijker te leren valt.

Een bezwaar dat vaak tegen nieuwe classificaties wordt ingebracht, is dat ze aanleiding kunnen geven tot een breuk met de traditie, zodat verschillende generaties leerlingen, studenten en wetenschappers dezelfde benamingen hanteren voor verschillende begrippen. Dit probleem doet zich hier niet of in slechts geringe mate voor. De voorgestelde classificatie maakt het immers mogelijk de voornaamwoorden zowel vanuit een formeel als vanuit een semantisch perspectief te beschouwen: er is volgens mij niets op tegen om naar *wie* en *wiens* te blijven verwijzen met behulp van de term vragend voornaamwoord zolang maar duidelijk is dat we daarmee een semantisch gezichtspunt kiezen. Het feit dat we hier te maken hebben

met heldere en eenduidige indelingscriteria maakt het mogelijk de traditionele termen in het vervolg op een meer betekenisvolle wijze te hanteren.

Literatuur

Hans Broekhuis, Marcel den Dikken en Evelien Keizer (te verschijnen). Nouns and noun phrases. *A Modern Grammar of Dutch*. ms. Universiteit van Tilburg.

Walter Haeserijn e.a. (1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groninge/Deurne: Martinus Nijhof.

Jan Luif (1986). *In verband met de zin*. Leiden: Martinus Nijhoff.